

**VÝSKUM BYZANTSKEJ FILOZOFIE
A JEJ PRIENIKU NA VEĽKÚ MORAVU****Pri príležitosti 1150. výročia príchodu svätých Konštantína (Cyrila) a Metoda**

JÁN ZOZULEAK, Katedra filozofie, Filozofická fakulta UKF, Nitra

ZOZULEAK, J.: The Study of Byzantine Philosophy and Its Expansion in Great Moravia (The 1150th Anniversary of the Mission of Saints Constantine (Cyril) and Methodius)

FILOZOFIA 68, 2013, No 9, p. 790-799

The importance of philosophical contribution of Byzantium has been strengthened after the World War II by V. Tatakis, professor of philosophy at the Aristotle University in Thessaloniki, Greece. His book *La Philosophie Byzantine* published in Paris in 1949 is considered a pioneer work in the field. It was also the first general introduction to Byzantine philosophy to appear. It brought the term "byzantine philosophy" into academic field and was the first systematic work on Byzantine philosophy; it was a significant landmark from the international perspective of the later study of Byzantine philosophy. Before Tatakis' book was published, neither Western, nor Greek historiography acknowledged the existence of philosophical thinking in the East Roman (Byzantine) Empire, which lasted 11 centuries. The term "Byzantine philosophy" was officially introduced in 1975 as a name for the international research and study. Byzantine philosophy is not explored sufficiently in Slovakia. This article wants to contribute to the study of Byzantine philosophy in Slovak academic milieu.

Keywords: Ancient philosophy – Byzantine philosophy – Greek philosophy – IXth century – Constantine the philosopher

Úvod. Byzantská filozofia je termín, ktorým sa označuje filozofické myslenie vo východnej časti Rímskej ríše, nazývanej Byzantská ríša, kde dominovali grécky jazyk, grécka filozofia a grécke umenie, ktoré kontinuálne pokračovali a tvorivo pretvárali antické grécke dedičstvo. Byzantskí spisovatelia, z ktorých mnohí študovali filozofiu v Aténach, „pokračovali v premýšľaní a slovách Platóna, Aristotela, stoikov a novoplatonizmu, ale zároveň písali *Reči „proti Grékom“*, keďže v ich dobe slovo Grék (*Ἕλληνας* – *Hellén*) označovalo výlučne a jedine pohana. Ale na druhej strane obyvateľstvo muselo pomerne dobre poznať texty pohanských Grékov, pretože približne tisíc rokov boli abecednou pomôckou pri učení čítania a písania Homérove texty“ (Giannaras 1999, 12). Obyvatelia tejto časti ríše sami seba označovali za Rimanov (*Ῥωμαῖοι*) a svoju ríšu nazývali *Ῥωμανία* alebo *Βασιλεία τῶν Ῥωμαίων* (Ríša Rimanov), čo sa do latinčiny prekladalo ako *Imperium Romanorum*, teda Rímska ríša (Dostálová 1990, 20). Východorímska (Byzantská) ríša bola chápaná ako neprerušené pokračovanie Rímskej ríše, to znamená ako dedička gréckej a rímskej kultúry.

V tomto kontexte je prirodzené, že intelektuáli v Byzantskej ríši boli pokračovateľmi antickej gréckej filozofie, ako to vyjadril významný odborník na byzantskú filozofiu V. Tatakis, ktorý hovorí: „*Byzantská filozofia je kresťanskou podobou toho istého gréckeho slova, veľkého priateľa teórie. Ak slovo zmenilo svoj odev a bolo oblečené do kresťanského ducha, vo vzťahu k iným otázkam zostáva gréckym slovom. Vidíme to aj na jeho prispôsobivosti a prenikavosti, v metodickom postupe, v totožnosti logických zbraní, ktorými samotné slovo do hĺbky spracováva novú tému... Táto aktivita sa oduševnene odovzdáva na gréckom Východe už od 2. storočia a pokračuje v celej Byzancii*“ (Tatakis 1967, 174).

Jedným z najvýznamnejších historických prínosov Východorímskej (Byzantskej) ríše je ubránenie európskej civilizácie pred útokom islamu, ktorému neodolala ani Perzská ríša. Zabránila tak pohlteniu Európy islamom a umožnila jej ďalej sa rozvíjať na vlastných kultúrnych základoch. Jej ďalším veľkým historickým prínosom je zachovanie klasickej antickej vzdelanosti, jej prehlbenie a kontinuálne pokračovanie filozofického myslenia. Prepisovanie rukopisov antických autorov byzantskými pisármi prispelo k zachovaniu antických diel, ktoré by inak upadli do zabudnutia. Práve tieto diela inšpirovali stredovekých mysliteľov a keď sa dostali na Západ, kde sa s nimi zoznámili humanistickí učitelia, stali sa základom obrody európskeho myslenia a umenia (Geanakoplos 1966).

Na vzniku talianskej renesancie, ktorá zahájila novú epochu rozvoja európskej kultúry, sa významnou mierou podieľali grécki učitelia, ktorí ako emigranti prichádzali do Talianska, kam priniesli grécku vzdelanosť z Byzancie. „*Vznik talianskeho humanizmu by bol nemysliteľný, keby početní grécki učitelia, ktorí už od polovice 14. storočia z rôznych dôvodov prichádzali ako emigranti do Talianska, nepriniesli so sebou desiatky a stovky rukopisov gréckych literárnych diel – počínajúc Homérovými básňami cez diela gréckych tragikov až po spisy helenistických autorov – a keby tam neboli zaviedli filologické metódy, ktoré sa v Byzancii rozvíjali už od 9. storočia, ale s ktorými sa západní intelektuáli zoznámili až vďaka nim*“ (Zástěrová 1992, 19).

Začiatok systematického výskumu byzantskej filozofie a vklad V. Tatakisa. V medzinárodných vedeckých kruhoch sa už niekoľko desaťročí zvýšená pozornosť venuje štúdiu byzantskej filozofie a výsledky vedeckej práce významných odborníkov v tejto oblasti priniesli zaujímavé poznatky, zvlášť aktuálne v súčasnej dobe, ktorá čelí mnohým filozofickým a spoločenským výzvam. Byzantskej filozofii sa ako prvý začal venovať V. Tatakis (1896 – 1986), profesor filozofie na Aristotelovej univerzite v Tessalonikách (Grécko), ktorý po druhej svetovej vojne začal zdôrazňovať význam filozofického prínosu Byzancie. Priekopníckou prácou v oblasti byzantskej filozofie bola jeho monografia *Byzantská filozofia* (Tatakis 1949),¹ vydaná v Paríži roku 1949 (v druhom vydaní roku 1959), ktorá bola pre medzinárodnú bibliografiu „*medzníkom pri štúdiu byzantskej filozofie v neskorších rokoch, prvým systematickým dielom v tejto oblasti*“ (Mpenakes 1971, 390).

---

¹ Pozri grécky preklad (Tatakis 1977), anglický preklad (Tatakis 2003) a ďalší anglický preklad (Tatakis 2007).

Paradoxne pred Tatakisovou monografiou sa ani v západnej, ale ani v gréckej historiografii neuznávala existencia filozofického myslenia vo Východorímskej (Byzantskej) ríši, hoci existovalo jedenásť storočí. „Všeobecne bolo prijaté protikladné rozlíšenie filozofie a teológie, ktoré na Západe slúžilo na oslobodenie filozofického hľadania od dogmatizmu inštitucionálnej ‚neomylnosti‘, a všetci prijali názor, že Byzancia len teologizovala“ (Giannaras 1999, 425).

Prvé syntetické historické predstavenie byzantskej filozofie prinieslo do vedeckých kruhov nový termín „byzantská filozofia“, ktorý na akademickej pôde vyvolal reakcie, hlavne medzi teológmi. Príznačné je hodnotenie profesora Kappodistriasovej univerzity v Aténach D. Balánosa, ktorý sa pri prezentácii Tatakisovej knihy v Aténskej akadémii vied opýtal: „Existuje teda v Byzancii v doslovnom význame filozofia, keď sa filozofia, okrem niekoľkých výnimiek, označuje za slúžku teológie?“ (Mpalanos 1950, 11-12). V tejto otázke je vyjadrené dlhoročné podceňovanie byzantskej filozofie, ovplyvnené západnými autormi, podľa ktorých „história antickej gréckej filozofie končila u stoikov a novoplatonikov, nasledovalo 1200-ročné prázdno neprítomnosti gréckeho filozofického slova, pričom na jeho historické pokračovanie si činil nárok Západ počnúc od renesancie“ (Giannaras 1999, 425-426). Našej pozornosti nesmie uniknúť, že v protiklade so západným chápaním filozofie ako slúžky teológie (*ancilla theologiae*)² sa v Byzancii filozofia nikdy nechápala ako slúžka teológie.

Význam V. Tatakisa, pokiaľ ide o štúdium a hodnotenie filozofického prínosu Byzancie, spočíva predovšetkým v tom, že vo svojej knihe *Byzantská filozofia* prvýkrát systematicky analyzoval kontinuálne pokračovanie gréckej filozofie v období trvania Byzantskej ríše. Tatakis dokázal, že kozmogonické filozofické teórie antického klasického obdobia nekončia christianizáciou Grékov, ale filozofické posudzovanie problémov a metodické filozofovanie kontinuálne pokračuje a neprerušene sa rozvíja prostredníctvom konštruktívneho tvorivého myslenia byzantských spisovateľov. Tí nakoniec prichádzajú k syntézam, ktoré tvoria dôležitú súčasť histórie filozofie.

V roku 1952 V. Tatakis zhromaždil do jedného zväzku s názvom *Témy kresťanskej a byzantskej filozofie* (Tatakis 1952)³ sériu štúdií, ktoré vymedzujú všeobecný charakter i jednotlivé časti filozofických tém na základe diel gréckych cirkevných autorov. V roku 1960 publikoval knihu *Príspevok Kappadokie ku kresťanskému mysleniu* (Tatakis 1960), v ktorej sa prejavila jeho hlboká znalosť diela troch veľkých kappadockých mysliteľov: Vasilija Cézarejského (Veľkého), Gregora Naziánskeho (Teológa) a Gregora Nysského, ale aj množstva ďalších postáv tejto geografickej oblasti dnešného Turecka.⁴ Táto kniha

² K termínu *ancilla theologiae* pozri Baudoux 1937 a Seckler 1991.

³ V roku 2007 bola táto kniha publikovaná v druhom vydaní pod názvom *Kresťanská a byzantská filozofia* (pozri Tatakis 2007).

⁴ Územie Kappadokie sa rozprestieralo od východu na západ medzi Alyosom a Eufratom a od severu na juh medzi Pontom a Taurosom. Zemepisne i politicky sa delilo na severnú a južnú časť. V 4. storočí dôležitú úlohu zohrávali štyri mestá: Cézarea a Tyana v Kappadokii, Neocézarea a Sevastia v Ponte. Kappadokia sa stala silným duchovným centrom vďaka veľkým osobnostiam, ktoré pôsobili v tejto oblasti alebo z nej pochádzali a pôsobili inde. Z nich možno spomenúť Gregora Osvietiteľa,

mnohých bádateľov prekvapila, pretože v Grécku sa prvýkrát objavil filozof, ktorý sa vo výskume orientoval na analýzu teologických osobností z filozofického pohľadu, pričom sa mu vynikajúcim spôsobom podarilo priblížiť ich myslenie. Ak porovnáme Tatakisovu prácu s prácami jeho súčasníkov, špičkových univerzitných patológov Aténskej univerzity D. Balánosa a K. Bónisa, zistíme, ako dôsledne prezentoval výsledky svojho výskumu v otázke skúmania byzantskej filozofie.

V ďalšej knihe *Štúdie kresťanskej filozofie* (Tatakis 1967) V. Tatakis vo svojej syntéze dospieva k záverom v otázkach myslenia byzantských autorov o človeku, dialógu kresťanského a gréckeho ducha a pod. Zároveň objasňuje a spresňuje metodologické zásady, náznaky vtedajšieho filozofického myslenia v byzantskej filozofii Gregora Palamu a ukazuje Plotina ako predchodcu kresťanského mysticizmu. V roku 1969 V. Tatakis publikoval rozsiahlu štúdiu *Byzantská filozofia* ako kapitolu v diele *História filozofie vo francúzskej Encyklopédii*⁵ a vo zväzku *Histoire de la Philosophie* koncentrovanú podobu svojej prvej knihy o byzantskej filozofii s mnohými úpravami na základe faktov novšieho výskumu s názvom *La philosophie grecque patristique et byzantine* (Tatakis 1969). Grécky preklad tejto štúdie bol publikovaný v časopise *Deukalion*⁶ a neskôr ako samostatná kniha s názvom *Grécka svätotočcovská a byzantská filozofia* (Tatakis 1969). Dodatok s názvom *Obsah byzantskej filozofie* v tejto knihe napísal N. Matsukas (Matsoukas 2000, 153-188).

Nakoniec, v knihe *Štúdie z histórie filozofie: antické Grécko a Byzancia* (Tatakis 1980) zhromaždil ešte päť štúdií o byzantskej filozofii. Okrem toho publikoval aj ďalšie knihy, ktoré sa týkajú iných oblastí filozofického skúmania (logika, epistemológia, sokratovské učenie). V celom jeho diele je evidentné prísne vedecké skúmanie prameňov a prezentovanie informácií o filozofickom myslení byzantských autorov pútavým spôsobom.

Od byzantológie k byzantskej filozofii. Byzantská filozofia je veľmi dôležitá oblasť pre vedeckú komunitu a výraznou mierou môže prispieť k lepšiemu pochopeniu byzantskej kultúry, ktorá pôsobila v slovanskom prostredí od príchodu Konštantína (Cyrila) a Metoda na Veľkú Moravu. V tejto súvislosti si A. Avenarius všima, že „*proces prenikania a pôsobenia jednej kultúry na kultúru druhú je jav veľmi zložitý, pokiaľ ho nechápeme len ako určitý kontakt, dotyk, efemérne ovplyvnenie, ale vidíme v ňom jav dlhodobšieho trvania a trvalejšieho zakomponovania určitých javov, prechádzajúcich z kultúry odovzdávajúcej do kultúry prijímajúcej*“ (Avenarius 1992, 11).

Napriek tomu, že štúdium obdobia Byzantskej ríše spadá do stredovekých dejín (Kuksewicz 1982), vznikla samostatná „*historická disciplína, ktorá sa zaoberá všeobecne*

---

misionára pôsobiaceho v Arménsku, teosofistu Apollonia Tyanského, lekára Aretea, cisára Juliana a jeho nástupcu Proeresia. Popredné miesto zaujímali aj kresťanskí myslitelia pochádzajúci z Kappadokie, napríklad Kliment Alexandrijský a Origenes. Do známych filozofických škôl odchádzali z Kappadokie výborní študenti a po návrate sa pričínili o duchovné a intelektuálne pozdvihnutie svojej krajiny.

⁵ Pozri Encyclopédie de la Pléiade, vol. 1, Paris 1969.

⁶ Pozri Deukalion, 1975 (14), 146-203.

dejinami, jazykom a tiež umením Byzancie“ (Milko 2009, 44). Tou disciplínou je byzantológia, ktorá sa na vysokých školách obvykle študuje na katedrách dejín alebo klasickej filológie. V oblasti byzantológie sa v posledných desaťročiach uskutočnil komplexnejší výskum, podporený kritickým vydaním textov z byzantského obdobia, ale išlo prevažne o historické a filologické byzantské texty. Historici a filológovia sa však len okrajovo venujú byzantskej filozofii. Filozofické texty boli doposiaľ málo vydávané a skúmané, preto odborníkov čaká ešte veľa práce na ich zozbieraní, vydaní a analyzovaní. Podobne je to aj s textmi byzantského obdobia v oblasti medicíny, matematiky, astronómie, teórie hudby a ďalších vied.

Termín „byzantská filozofia“ sa týka toho, čo zahŕňa filozofickú aktivitu v Byzancii: učenie, komentáre klasických textov logiky a fyziky, otázky prírody a človeka, ktoré veľmi často vychádzajú z učenia najvýznamnejších filozofov antického Grécka. Skúmanie a komentovanie antických filozofických textov, ktorému sa venujú byzantskí spisovatelia súvisí s celkovým kultúrnym prostredím v Byzancii, ktorá prijala a tvorivo rozvíjala helenizmus v každej oblasti života. Pri skúmaní byzantskej filozofie sa logicky vynára otázka, aký vplyv mala antická filozofia na byzantské myslenie a do akej miery byzantskí filozofi čerpali z antických filozofických prameňov. Keď L. Mpenakes v knihe *Stredoveká filozofia. Súčasný výskum a problematika* (Mpenakes 2000) analyzuje byzantskú filozofiu, hovorí, že jedným pólom je historický vývoj stredovekej gréckej filozofie (má na mysli grécky hovoriaci východný kultúrny priestor ako odlišný od západného latinského stredoveku) a druhým dôležitým pólom je grécka tradícia kresťanských teológov. Ďalej zdôrazňuje, že pri štúdiu byzantskej filozofie zisťujeme aj ďalšie viac či menej dôležité parametre, ktoré ju vytvorili: charakter vyššieho vzdelania v Byzancii a status učiteľov filozofie, úloha politickej a cirkevnej moci, jazyk filozofického vzdelania a filozofických textov, ktoré sú veľmi blízke filozofickému jazyku neskoršieho helenizmu, vzťahy so Západom a dodnes podceňovaná znalosť latinčiny u byzantských intelektuálov, vzťahy k náboženstvám, ideológiám a kultúram Východu (Orientu) atď.

Za predpokladu, že termínom byzantská filozofia „*chápeme zaoberanie sa byzantských spisovateľov antickou gréckou filozofiou, teda štúdiom a komentovaním základných otázok myslenia zahrnutých v antických gréckych filozofických textoch, ktoré sa týkajú sveta, prírody a človeka (logika a fyzika)*“ (Liles 2006, 577), znamená to, že byzantská filozofia zahŕňa hlavne texty od 9. storočia po Kr. až po pád Byzantskej ríše v roku 1453. Ide o texty Fótia Veľkého, Aretasa, Michaela Psella, Plétona a ďalších učencov, ktorí sa dôkladne zaoberali textmi antických gréckych filozofov. To v predošlých storočiach pozorovať nemožno, preto podľa niektorých bádateľov od prvého do deviateho storočia nemôžeme hovoriť o byzantskej filozofii, ale o filozofii konca antiky a o filozofii neskorého helenizmu v prvých troch storočiach. Podľa tohto rozdelenia posledné obdobie je obdobím používania antickej gréckej filozofickej terminológie kresťanskými teológmi, ktoré končí Jánom Damaským vo východnej časti Rímskej (Byzantskej) ríše (Mpenakes 2000).

Miesto byzantskej filozofie v slovanskom prostredí. Na Slovensku je byzantská filozofia málo prebádaná. Seriózne štúdium byzantskej filozofie komplikuje skutočnosť, že nielen v slovenskom jazyku, ale ani v cudzojazyčnej literatúre nenájdeme veľa kvalitných monografií zaoberajúcich sa touto problematikou. Hoci o rôznych obdobiach filozofie, o filozofických školách či smeroch stále vychádzajú nové monografie, byzantská filozofia zostáva na periférii vedeckého bádania. A. de Libera začína prvú kapitolu svojej knihy *La philosophie médiévale* hodnotením vedeckého vývoja štúdia byzantskej filozofie a hovorí, že „byzantská filozofia bola a je väčšinou ignorovaná a nepochopená a nie je študovaná do hĺbky“ (De Libera 1993, 9). Toto konštatovanie je dostatočným impulzom na to, aby sme nielen kriticky posudzovali absenciu vedeckého skúmania tejto problematiky na Slovensku, ale aby sme predovšetkým iniciovali seriózný záujem o štúdium byzantskej filozofie, ktorá si zaslúži pozornosť aj v slovenských vedeckých kruhoch. Diela byzantských autorov sú písané v gréckom jazyku, preto je prirodzené, že predpokladom pochopenia byzantskej filozofie je schopnosť čítať tieto texty v origináli. Neznalosť gréckeho jazyka je najväčšou prekážkou štúdia byzantského myslenia, preto sa na Slovensku byzantskej filozofii venuje len veľmi málo priestoru.

V českom prostredí sa o byzantskej filozofii okrajovo zmieňuje R. Dostálová v knihe *Byzantská vzdelanosť* (Dostálová 1990). Pozitívne vnímame vydanie monografie v českom jazyku od P. Milka *Úvod do byzantskej filozofie* (Milko 2009), ktorá je prvým zväzkom zamýšľanej trilógie venovanej byzantskej filozofii. Podľa slov autora tejto ojedinelej publikácie by mali nasledovať ešte dva zväzky: dejiny byzantskej filozofie a témy byzantskej filozofie (Milko 2009, 15). Je možné predpokladať, že vedecké bádanie v oblasti byzantskej filozofie sa tým posunie o čosi ďalej a otvorí nové pohľady na myslenie v Byzantskej ríši. Z prác českého byzantológa svetového významu F. Dvorníka si pozornosť zaslúžia predovšetkým knihy *Ranná kresťanská a byzantská filozofia* (Dvorník 1966) a *Byzantské misie u Slovanov* (Dvorník 1970). V slovanskom prostredí sa byzantskej filozofii venuje ešte monografia G. Kaprievea *Byzantská filozofia* (Kapriev 2011)⁷ v bulharskom jazyku a kniha M. Lurjeho *História byzantskej filozofie* (Lurje 2006) v ruskom jazyku, ktorá vyvolala búrlivú reakciu (Šachbazjan 2008), ako si všíma P. Milko v úvode svojej knihy, kde zároveň hodnotí staršiu prácu S. Averinceva, ktorá „*má len informatívny charakter a často vynecháva dôležité postavy a podstatné témy*“ (Milko 2009, 12).

Výskum byzantskej filozofie na Slovensku je dôležitý z pohľadu cyrilometodskej misie, pretože podľa slov R. Dupkalu „*územie dnešného Slovenska sa – ako súčasť územia Veľkej Moravy – dostalo na filozofickú mapu Európy v 9. storočí, a to vďaka christianizačnej misii, ktorú na tomto staroslovienskom teritóriu vykonali solúnski bratia Konštantín (Cyril) a Metod*“ (Dupkala 2009, 552). Svedčí o tom moravsko-panónska legenda *Život Konštantína-Cyrila*, kde sa píše: „*Keď logotet videl, aký (Konštantín) je, dal mu moc nad svojím domom a dovolil mu voľne vchádzať do cisárskeho paláca. Raz sa ho opýtal: ‚Filozof, rád by som vedel, čo je filozofia.‘ On hneď pohotový odpovedal: ‚Pozná-*

⁷ Táto kniha bola preložená do nemeckého jazyka (Kapriev 2005).

vane božských i ľudských vecí, pokiaľ sa človek môže priblížiť k Bohu, lebo učí človeka stať sa vlastnými skutkami obrazom a podobou toho, ktorý ho stvoril.' Preto si ho tento muž, veľký a vážený, ešte viac obľúbil a neprestajne sa ho vypytoval na všetko. A on mu vysvetlil filozofickú náuku a málo slovami mu objasnil jej hlboký zmysel“ (Žitie sv. Konštantína 1990, 4). Táto legenda okrem iného obsahuje pravdepodobne i prvú „definíciu“ filozofie prezentovanú v jazyku Slovanov (Dupkala 2006, 95-102).

Konštantínova definícia filozofie pravdepodobne ukrýva vplyv antického myslenia, čo súvisí s jeho štúdiom filozofie na univerzite v Konštantínopole, ako objasňuje F. Dvorník: „Táto definícia vychádza zo stoického učenia, že vedenie spočíva v poznaní vecí božských a ľudských. Druhá časť Konštantínovej definície pripomína Platónovu myšlienku, že človek sa má podľa svojich schopností priblížiť k Bohu“ (Dvorník 1970, 78). Rozpoznanie stoického prvku (poznávanie božských i ľudských vecí) v prvej časti tejto definície a platónskeho (človek sa môže priblížiť k Bohu) v jej druhej časti prináša isté problémy, ako upozorňuje A. Avenarius: „Zdá sa, že analytický prístup a rozbitie definície na dve časti do značnej miery spôsobilo precenenie antických vplyvov v diele Konštantínovom. Takýmto postupom sa stráca zo zreteľa celková výstavba definície a uniká jej základný zmysel. Je nesporné, že definícia ako taká v plnej miere rešpektuje stredoveký názor: antické prvky, ktoré ju tvoria, predstavujú akýsi formálny rámec a sú podriadené myšlienkou, že poznávanie má svoje oprávnenie vtedy, keď slúži poznaniu božských vecí. Poznávanie ľudských vecí je tu tolerované, resp. jeho úloha je daná poslaním v procese poznávania vecí božských, t. j. v podstate je tu povedané v určitej obmene to, čo tvorí častý topos iných súdobých byzantských hagiografických diel a čo vychádza i z chápania patristickej literatúry. V Konštantínovej definícii nič nenaznačuje, že by sa tu objavila skutočne humanistická myšlienka, ktorá by priznávala skúmaniu sveta a človeka autonómnou, tým menej rovnocennú gnozeologickú hodnotu“ (Avenarius 1992, 71).

Definície filozofie podobné tej, ktorú formuloval Konštantín, sa nachádzajú v mnohých príručkách, ktoré sa v tom čase používali na univerzite v Konštantínopoli (Ševčenko 1956, 449). Pri objektívnom posudzovaní Konštantínovej definície filozofie sa však nezaobídeme bez hlbšej znalosti dobovej teológie, pretože okrem podobných príručiek byzantské filozofické myslenie v 6. storočí výrazne ovplyvnila grécka scholastika a v 8. storočí *Dialektika* Jána Damaského, v ktorej píše: „1. Filozofia je poznanie súcего ako súcего, teda poznanie prirodzenosti súcien. A ďalej: 2. Filozofia je poznanie božských a ľudských vecí, teda viditeľných a neviditeľných. 3. Filozofia je ďalej premýšľanie o smrti z vôle a z prirodzenosti. Lebo život je dvojaký: prirodzený, ktorý žijeme, a dobrovoľný, pri ktorom sa udržiavame v terajšom živote s veľkým úsilím. Aj smrť je dvojaká, prirodzená, ktorá je oddelením duše od tela, a dobrovoľná, v ktorej, keď opovrhne terajším životom, ponáhľame sa prejsť do budúceho. 4. Filozofia je ešte pripodobnenie sa Bohu. Bohu sa pripodobňujeme múdrosťou, teda pravým poznaním dobra, a spravodlivosťou, ktorá sa dáva každému rovnako, a nestrannosťou v posudzovaní, ale aj svätosťou, ktorá prevyšuje spravodlivosť, teda dobro je to, keď niekto koná dobrý skutok tým, ktorí mu konajú bezprávie. 5. Filozofia je umenie umení a veda vied. Teda filozofia je počiatkom každého umenia, lebo prostredníctvom nej bolo nájdené každé umenie a každá veda. Nuž, podľa

niektorých sa umenie v niektorých veciach mylí, ale veda sa v ničom nemýli, avšak jediná filozofia sa nemýli. Podľa iných umenie je to, čo sa robí rukami, ale veda je každé rozumné umenie, ako napríklad gramatika, rétorika a im podobné. 6. Filozofia je tiež láska k múdrosti. Pravou múdrosťou je Boh, preto pravá filozofia je láska k Bohu“ (Ioannou tou Damaskenou 1991, 32).

Neskorší komentátor Nikéforos Blemmydés uvádza, že prvá, druhá a šiesta definícia sú Pytagorove, tretia a štvrtá Platónove a piata je Aristotelova (Nikeforou Blemmidou 1865, 724AB). A. Avenarius si všíma Konštantínovu „zakotvenosť v byzantskej teológii a teologickom myslení“ (Avenarius 1992, 70), čo znamená, že bol teológom a jeho chápanie slov „pripodobnenie sa Bohu“ (ὁμοίωσις θεῷ), podobne ako u Jána Damaského, je odlišné od Platónovho. Pri hlbšej analýze tohto výrazu zistíme, že podľa Konštantína pripodobnenie sa Bohu znamená zbožštenie (θέωσις).

Je dôležité mať na zreteli, že v byzantskom myslení sa filozofia prelína s teológiou. Hoci Konštantín študoval u Fótia, humanistické prúdy nemali zásadný vplyv na jeho myslenie a zdá sa, že vo svojich filozofických úvahách dával prednosť hlbšiemu kresťanskému výkladu a opieral sa o kresťanských autorov. Je, prirodzene, možné, že Konštantín pracoval s prameňmi kresťanských i nekresťanských autorov podľa vzoru svojho učiteľa Fótia a že do istej miery mohol byť ovplyvnený humanistickými tendenciami daného obdobia. Nič to však nemení na skutočnosti, že jeho definícia filozofie mala teologický základ.

Záver. Termín „byzantská filozofia“ bol zavedený v roku 1975 ako názov pre medzinárodný výskum a štúdium Medzinárodnou spoločnosťou pre štúdium stredovekej filozofie (Société Internationale pour l'Etude de la Philosophie Médiévale – SIEPM) počas predsedníctva L. Benakisa. Odvtedy sa tento termín začal objavovať predovšetkým v nemeckých a rakúskych štúdiách a dnes je celkom legálny (Mpenakes 2000). Napriek novým poznatkom z oblasti byzantskej filozofie sa však doposiaľ nepodarilo podrobne preskúmať a analyzovať byzantské filozofické myslenie a uspokojivo odpovedať na otázku, aký pokrok urobili byzantskí filozofi vo svojej dobe, čím obohatili filozofické myslenie svojich predchodcov, do akej miery ovplyvnili neskoršie filozofické myslenie európskych filozofov a aký bol ich vplyv na sýrsku, arabskú a slovanskú kultúru. Nie je docenený ani ich vplyv na formovanie spoločnosti. Práve preto sa na zahraničných univerzitách otázkam byzantských štúdií venuje pomerne rozsiahla pozornosť a vznikajú vedecké pracoviská, ktoré sa sústreďujú na výskum a organizujú celosvetové kongresy a medzinárodné vedecké konferencie.

Hlavným predpokladom štúdia byzantskej filozofie je dobrá znalosť prameňov písaných v gréckom jazyku a správne pochopenie veľkého množstva hodnotného materiálu z obdobia Byzantskej ríše. Metodické štúdium a hlbšie pochopenie byzantskej filozofie môže aj na Slovensku posunúť úroveň vedeckého bádania v tejto oblasti, avšak vyžaduje si dlhodobú systematickú prácu. Ak sa má vytvoriť tím odborníkov na byzantskú filozofiu, považujeme za strategický krok posilnenie štúdia gréckeho jazyka, a teda sprístupnenie nesmierného bohatstva byzantských filozofických textov budúcim výskumníkom

byzantskej filozofie. Považujeme za veľmi dôležité, aby sa na Filozofických fakultách na Slovensku venovala zvýšená pozornosť štúdiu gréckeho jazyka, ktorého znalosť výrazne pomôže nielen pri štúdiu byzantskej filozofie, ale aj pri štúdiu antickej filozofie, ktorá sa vytvárala v grécky hovoriacom prostredí. Znalosť gréckeho jazyka otvára možnosť zoznámiť sa s veľkým bohatstvom byzantskej filozofie, kultúry a umenia, ktoré na územie Veľkej Moravy priniesli Konštantín Filozof a Metod.

Literatúra

- AVENARIUS, A. (1992): *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v 6. až 12. storočí. K problému recepcie a transformácie*. Bratislava: Veda.
- BAUDOUX, B. (1937): Philosophia „Ancilla Theologiae“. In: *Antonianum* 12, 293-326.
- DE LIBERA, A. (1993): *La philosophie médiévale*. Paris: Presses universitaires de France.
- DOSTÁLOVÁ, R. (1990): *Byzantská vzdelanosť*. Praha: Vyšehrad.
- DUPKALA, R. (2006): *Reflexie európskej filozofie na Slovensku*. 2. doplnené a rozšírené vydanie. Prešov: Impresso.
- DUPKALA, R. (2009): Filozofovanie na Slovensku: reflexie a súvislosti (K problematike receptívnosti filozofického myslenia na Slovensku). *Filozofia*, 64, (6), 552-559.
- DVORNIK, F. (1966): *Early Christian and Byzantine Political Philosophy, Origins and Background*. Washington: Dumbarton Oaks Studies 9, 2 vls.
- DVORNIK, F. (1970): *Byzantine missions among the Slavs*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- GEANAKOPOLOS, D. (1966): *Byzantine East and Latin West: two worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance: studies in ecclesiastical and cultural history*. Oxford: Blackwell.
- GIANNARAS, CH. (1999): *Orthodoxía kai Dýse ste neótere Elláda*. Athens: Dómos.
- IOANNOU TOU DAMASKENOU (1991): Dialektika, 3. In: *Éllenes Patéres tes Ekklesías (EPE)*. Thessalonike: To Byzántion.
- KAPRIEV, G. (2005): *Philosophie in Byzanz*. Würzburg.
- KAPRIEV, G. (2011): *Vyzantijska filozofija*. Sofija: Iztok-Zapad.
- KUKSEWICZ, Z. (1982): *Zarys filozofii średniowiecznej. Filozofia bizantyjska, krajów zakaukaskich, słowiańska, arabska i żydowska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- LILES, I. (2006): E parousía tes archaías ellenikés filosofías katá tous prótous Byzantinoús aiónes. In: *Orthodoxía*, 13 (3).
- LURJE, M. (2006): *Istorija Vyzantijskoj filozofii*. Sankt-Peterburg.
- MATSOUKAS, N. (2000): To periechóméno tes byzantinés filosofías. In: TATAKIS, B.: *E elleniké pateriké kai byzantiné filosofía*. Athína: Armós, 153-188.
- MILKO, P. (2009): *Úvod do byzantské filozofie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- MPALANOS, D. (1950): *Praktiká Akademies Athenón*, 25. diel.
- MPENAKES, L. (1971): E spoudé tes byzantinés filosofías – kritiké episkópese 1949-1971. In: *Epeterída „Filosofía“ tes Akademies Athenón* 1.
- MPENAKES, L. (2000): Mesaioniké Filosofía. Sýnchrone Érevna kai Problematismoí. Athína: Parousía. In: *E Byzantiné Filosofía sten sýnchrone érevna* [online]. Dostupné na: http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/benakis_byz_erevna.html (navštívené 12. 2. 2013).
- NIKEFOROU BLEMMIDOU (1865): Epitomé logikés. In: *Patrologia Graeca (PG)*, diel 142. Paris, 686-1004.
- SECKLER, M. (1991): Philosophia ancilla theologiae. Über die Ursprünge und den Sinn einer anstößig gewordenen Formel. *Theologische Quartalschrift*, 171, 161-187.

- ŠACHBAZJAN, K. (2008): *Fantastičeskaja povest' ili istorija vyzantijskoj filosofii? Kritičeskije zametki po povodu knigi B. M. Lurje «Istorija Vyzantijskoj filosofiji»* [online]. Dostupné na: <http://www.bogoslov.ru/text/298286.html> (navštívené 12. 2. 2013).
- ŠEVČENKO, I. (1956): The Definition of Philosophy in the Life of Saint Constantine. In: Halle, M. – Lunt, H. G. – McLean, H. – Schooneveld, C. H. van (eds.): *For Roman Jakobson: Essays on the Occasion of His Sixtieth Birthday*. The Hague: Mouton & Co.
- TATAKIS, B. (1949): *La philosophie byzantine (Histoire de la Philosophie, par E. Bréhier, deuxième fascicule supplémentaire)*. Paris: Presses Universitaires de France.
- TATAKIS, B. (1952): *Thémata christianikés kai byzantinés filosofias*. Athéna: Apostoliké Diakonia tes Ekklesias tes Elládos.
- TATAKIS, B. (1960): *E symbolé tes Kappadokias ste Christianiké Sképsse*. Athéna: Kéntro Mikrasiatikón Spoudón.
- TATAKIS, B. (1967): *Meletímata Christianikés Filosofias*. Athéna: Astér.
- TATAKIS, B. (1969): *E elleniké pateriké kai byzantiné filosofía*. Athéna: Armós.
- TATAKIS, B. (1969): La philosophie grecque patristique et byzantine. In: *Histoire de la Philosophie. Orient. Antiquité. Moyen âge/Parain Brice*. Paris: Gallimard, 936-1005.
- TATAKIS, B. (1977): *E Byzantiné fiosofía*. Athéna: Etaireia Spoudón neoellenikou politismou kai genikés paideias.
- TATAKIS, B. (1980): *Melétes istorias tes filosofias: archaía Elláda kai Byzántio*. Athéna: Ekdóseis ton filon.
- TATAKIS, B. (2003): *Byzantine Philosophy*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- TATAKIS, B. (2007): *Christian Philosophy in the Patristic and Byzantine Tradition*. (Transl. G. D. Dragas.) Rollinsford: Orthodox Research Institute.
- TATAKIS, B. (2007): *Christianiké kai byzantiné filosofía*. Athéna: Apostoliké Diakonia tes Ekklesias tes Elládos.
- ZÁSTĚROVÁ, B. a kol. (1992): *Dějiny Byzance*. Praha: Academia.
- ZOGRAFIDES, G. (1997): *Byzantiné filosofía tes eikónas. Mia anágnose tou Ioánne Damaskenoú*. ebooks.gr. Aigáleo, Attiké: Elleniká Grámmata.
- ZOZULAKOVÁ, V. (2012): Arcibiskup Demetrios – prvý hierarcha Gréckej pravoslávnej cirkvi v Amerike. *Parrésia: revue pro východní křesťanství*, 6 (1), 297-312.
- Žitie sv. Konštantína (1990): In: *Staroslovienske pamiatky. Pramene k dejinám sv. Cyrila a Metoda*. Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta v Prešove.

Ján Zozulák
 Katedra filozofie FF UKF v Nitre
 Hodžova č. 1
 949 74 Nitra
 SR
 e-mail: jzozulak@ukf.sk